

РОЗВИТОК НАВИЧОК КОМУНІКАЦІЇ ТА МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРА (РАС) В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ

Людмила Луканьова

Старший викладач кафедри спеціальної та інклюзивної освіти Волинського національного університету імені Лесі Українки

Анотація. Навички соціальної комунікації - це комплексний процес, якому люди навчаються в дитинстві, підлітковому та навіть в ранньому дорослому віці.

Розлад аутистичного спектра характеризується широким колом відмінної поведінки, труднощів в соціальній взаємодії та особливою природою формування комунікативних навичок спілкування за допомогою вербальних і невербальних засобів із метою передавання та одержання інформації.

Ключові слова. Інклюзивна освіта, соціальна комунікація, розлади аутистичного спектру.

DEVELOPMENT OF COMMUNICATION AND SPEECH SKILLS IN CHILDREN WITH AUTISM SPECTRUM DISORDERS (ASD) IN INCLUSIVE EDUCATION

Liudmyla Lukaniova

Senior Lecturer at the Department of Special and Inclusive Education, Lesya Ukrainka Volyn National University

Annotation. Social communication skills are a complex process that people learn in childhood, adolescence and even in early adulthood. Autism spectrum disorder is characterized by a wide range of distinctive behaviors, difficulties in social interaction and the special nature of the formation of communication skills using verbal and non-verbal means to transmit and receive information.

Keywords. Inclusive education, social communication, autism spectrum disorders.

Вперше на міжнародному рівні права людини зазначені в Загальній декларації прав людини. Одним із цих прав є право на освіту.

Кожна людина має право на освіту, а батьки мають право пріоритету у виборі виду освіти для своїх малолітніх дітей.

Декларація прав людини розпочала шлях відкриття доступу до освіти, щоб кожен і кожна мали змогу навчитись читати, писати, мали доступ до інформації, до літератури. Здавалось, такі прості речі. Втім знадобились ще десятки років, щоб міжнародна спільнота вирішила питання впровадження в освіті інклюзії, щоб доступ до освітніх послуг мав справді кожен. У 1994 році старт цьому процесу дала Саламанська декларація, яка проголосила, що до освітніх закладів повинні приймати всіх дітей, незважаючи на їхні фізичні, інтелектуальні, соціальні, емоційні, мовленнєві або інші особливості розвитку.

Зміни в підходах до вирішення проблем осіб з особливими потребами в Україні розпочалися після ратифікації на законодавчому рівні Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю та ухвалення Концепції впровадження інклюзивної освіти.

Інклюзивна освіта – це система освітніх послуг, що ґрунтується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання, що передбачає навчання дитини з особливими освітніми потребами, зокрема дитини з особливостями психофізичного розвитку, в умовах загальноосвітнього закладу. Інклюзивне навчання забезпечує доступ до освіти дітей з особливими потребами у загальноосвітніх школах за рахунок застосування методів навчання, що враховують індивідуальні особливості таких дітей. В основу інклюзивної освіти покладена ідеологія, яка виключає будь-яку дискримінацію дітей; забезпечує рівноцінне ставлення до всіх людей, але створює спеціальні умови для дітей з особливими потребами. Отримані поза соціумом знання і вміння не могли допомогти дітям з особливими освітніми потребами цілковито адаптуватися в суспільстві, підготуватися до подолання неминучих життєвих труднощів, а, отже, реалізуватися в повній мірі як рівноправні і повноцінні члени суспільства. В інклюзивних класах діти з особливими потребами включені в освітній процес. Вони осягають основи незалежного життя, засвоюють

нові форми поведінки, спілкування, взаємодії, вчать ся виявляти активність, ініціативу, свідомо робити вибір, досягати згоди у розв'язанні проблем, приймати самостійні рішення.

Філософія інклюзії базується на вірі в те, що кожна людина з вадою має отримати освіту і житлові умови, які б якомога ближче відповідали нормальним. Вона передбачає істотні зміни в культурі, політиці та практичній діяльності шкіл. Одним із аспектів інклюзивної освіти є забезпечення ефективності навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку в загальноосвітньому закладі. Увага зосереджується на соціалізації дітей цієї категорії та якості навчання. Діти з особливими потребами стають частиною нашого життя, вони включаються в загальноосвітні школи, оточення, спільноти. До них ставляться як до рівних і як таких, що заслуговують на повагу і сприйняття їх такими, як вони є. Це те право, яким всі ми користуємось як члени суспільства.

Завдяки впровадженню інклюзивного навчання, діти з особливими освітніми потребами мають змогу відвідувати шкільні та дошкільні заклади. Адже, згідно Конституції України, кожна дитина має право на освіту. Інклюзивна освіта доступна для дітей, які мають інтелектуальні порушення, затримку психічного розвитку, порушення зору, слуху та мовлення, порушення функції опорно рухового апарату, розлади спектру аутизму тощо. В інклюзивних освітніх закладах діти з особливими освітніми потребами залучені до навчального процесу. Вони спілкуються з однолітками, знаходять друзів, стають відкритими та почуваються впевненіше. Долучаються до спільних ігор та творчих занять. Це все сприяє мовленнєвому, когнітивному, соціальному та емоційному розвитку.

Діти з типовим розвитком навчаються толерантності, вмінню співчувати, допомагати, підтримувати. А педагоги та інші фахівці краще розуміють потреби та особливості дітей, отримують новий досвід, оволодівають різними педагогічними методиками.

Тому переваги є для всіх. Успішне перебування в інклюзивних закладах освіти є чудовим стартом у майбутнє доросле життя.

Одна з категорій дітей які також отримали змогу навчатися у загальноосвітніх закладах – це діти з раннім дитячим аутизмом (РДА) та розладами аутистичного спектра (РАС).

Наголошуючи на праві кожної людини на навчання та розвиток відповідно до її можливостей, гуманістична парадигма сучасної спеціальної освіти робить дуже актуальною необхідність психолого-педагогічної допомоги дітям з аутизмом.

Аутизм – це порушення розвитку, яке зустрічається приблизно у 1% населення земної кулі. Це стан, який характеризується проблемами з соціальною поведінкою і спілкуванням, сенсорною інтеграцією, координацією рухів і дрібною моторикою, мовленням та інтелектуальними здібностями. Особи з аутизмом ніколи не направляють зовні свою енергію, мовлення, жестикуляцію. Усе, що вони роблять, не має соціального сенсу.

Фахівці вважають більш правильним використовувати термін не «аутизм», а «розлад аутистичного спектру (РАС)», адже існує широкий спектр симптомів і ступенів тяжкості, які дуже різняться від людини до людини.

У більшості випадків причина виникнення розладів аутистичного спектру невідома, порушення можуть бути спровоковані як генетикою, так і несприятливими умовами довколишнього середовища. Також відомо, що хлопчики схильні до набагато більшого ризику, ніж дівчатка, а у літніх батьків більше шансів мати дітей з аутизмом.

Симптоми аутизму зазвичай виявляються в ранньому дитячому віці – до 3 років (порушення здатності спілкування, соціальних контактів і повторюваності або обмеженні дій, затримка мовленнєвого розвитку, порушення інтелекту). Лише в легких випадках аутизм вперше виявляється у підлітків і дорослих людей. Простими словами аутизм – це нездатність людини повноцінно контактувати із зовнішнім світом. Її дії, слова, жести, спрямовані всередину себе – соціальне навантаження відсутнє.

Діти з РАС, часто демонструють нетипові реакції на сенсорні подразники, такі як незвичайна чутливість до світла, звуку, запаху, смаку. До інших загальних симптомів відносяться потреба у повторенні, збудженні і, в деяких випадках, дивовижні здібності у певних галузях.

Навчання та корекційно-розвиткова робота з дітьми з тяжкими формами аутизму надзвичайно утруднена, оскільки може супроводжуватися агресивною поведінкою і проблемами з комунікацією. Такі поведінкові прояви можуть бути навіть у дітей з аутизмом високого функціонального рівня. Будь-який рівень функціональності може супроводжуватися розладами психічного здоров'я, такими як неспокій, нав'язлива поведінка, серйозна сенсорна дисфункція, депресія.

Важливо знати, що аутизм не є ані психічним захворюванням, ані станом, який погіршується з часом.

Багаторічні спостереження науковців дозволяють скласти практично повну картину ознак аутизму:

- відсутність соціалізації. У дитини є труднощі в вираженні емоцій, спілкуванні з іншими людьми, вона може проявляти нетерпимість до обіймів, інших форм демонстрації прихильності;
- затримка розвитку мовлення. Малюк не вміє говорити і не виявляє бажання до вираження своїх думок за допомогою слів;
- відсутність навичок комунікації – мовлення для спілкування з людьми не застосовується;
- ехолалія. Бездумне повторення слів і виразів за іншими людьми. При цьому у дитини спостерігається хороша механічна пам'ять;
- дитина не застосовує займенник «я» до самого себе, замість нього використовує «ти». Це пов'язано з труднощами самоідентифікації. При зверненні до дитини з проханням «Підними руку!», аутист виконує прохання не з своєю рукою, а з рукою людини, яка до нього звернулася;
- синдром Аспергера. Прагнення до одноманітності, що проявляється у повторюваності ігор, зануренні у себе і загостренні уваги на будь-якій одній деталі іграшки. Поява хворобливого неспокою при порушенні розпорядку дня, ігри;
- відсутність інстинкту самозбереження – дитина може не боятися висоти і не розуміти, що являє для її життя небезпеку;
- тяга до самошкодження. Така аутоагресія проявляється в заподіянні свому тілу фізичних каліцтв і травм;
- сенсорні порушення – непереносимість музики, дотиків до тіла під час миття або стрижки.

При постановці діагнозу можуть спостерігатися всі перераховані симптоми або тільки деякі з них.

Крім поведінкових ознак часто присутні інші, їх називають фізіологічними ознаками аутизму у дітей. Вони досить типові і виявляються вже з самого початку. До таких сигналів відносять:

- розлади сну (часті пробудження серед ночі, труднощі з засинанням);
- знижений м'язовий тонус;
- порушена координація рухів;
- судоми;
- притуплене або навпаки загострене сенсорне сприйняття;

Фізіологічні симптоми аутизму у дітей так само, як і поведінкові не обов'язково присутні всі одночасно. Це може бути одна ознака, дві, три.

Особа з аутизмом – це особа, яка схильна систематизувати, упорядковувати все навколо. І це теж приносить їй справжнє задоволення. При легкому ступені розладів спектру аутизму відрізнити таку особу від інших можна, лише за відсутності емоційності і гнучкості в спілкуванні. Будучи захопленою якимось об'єктом, людина може докладно розповідати про нього співрозмовнику годинами, не помічаючи, що тому це нецікаво. Аутисти не вміють аналізувати міміку людей, тон голосу, їх обличчя нагадує маску. Емоцій на ньому не прочитаєш.

Батьки дітей з аутистичними проявами турбуються з приводу їх ставлення до себе. Часом складається враження, що їм байдуже. Діти люблять батьків і потребують їх турботи. Більш того, – вони страждають, якщо щось змінюється в сім'ї. Наприклад, в звичний час мама не подала обід, або тато не почитав їм книжку. Аутист – це природжений консерватор і прихильник традицій.

Діагноз «атиповий аутизм» застосовується для дітей, які перебувають в аутистичному спектрі, але не в повній мірі відповідають критеріям, які підходять під класичний аутизм або синдромом Аспергера.

Як і інші форми аутизму атиповий аутизм може поєднуватися з широким спектром інтелектуальних здібностей. Його визначальні риси – значні проблеми в соціальній сфері та розвитку навичок комунікації та мовлення.

Цей діагноз використовують для тих, хто має часткові характеристики аутизму, або у кого дуже помірні симптоми. Наприклад, людина може мати суттєві ознаки аутизму в соціальній сфері, але не мати стереотипних повторюваних рухів.

Проблему аутизму вивчає чимало дослідників. Проте й нині недостатньо розкрито психолого-педагогічні аспекти навчання аутистичних дітей.

Окрім того, для сучасного етапу допомоги дітям з аутизмом характерна відсутність в Україні спеціальних закладів для цієї нозологічної категорії. Однак інтерес до вирішення цього питання зростає, нині актуальними є дослідження питання організації, форм, змісту спеціальної освіти аутистичних дітей, розробляються конкретні корекційні технології соціальної інтеграції та підтримки їх в умовах навчально - реабілітаційних центрів, інклюзивних класів закладів загальної середньої та дошкільної освіти.

Водночас навчання дітей з розладами спектру аутизму є обмеженим в Україні у зв'язку з відсутністю адекватної психолого-педагогічної діагностики порушень розвитку і, відповідно, технологій належного корекційного впливу. Тому метою роботи є розроблення методик ранньої психолого-педагогічної діагностики рівня розвитку дітей з РСА шляхом систематизації вітчизняного та зарубіжного досвіду та створення технологічної карти психолого-педагогічної діагностики дітей з РСА.

Науковці переконані, що освіта для дитини з аутизмом за всіма параметрами має бути такою самою, як освіта, яку отримують діти з типовим розвитком. Йдеться про повну участь у навчанні у звичайному освітньому закладі, в якому діти з РАС проводять більшість часу і беруть участь у всьому, що відбувається в ньому.

Для здійснення роботи з дітьми з розладами аутистичного спектру в закладі загальної середньої освіти педагоги мають прийняти й усвідомити нову освітню парадигму, нові способи організації освітнього процесу, опанувати сучасні методики диференційованого й особистісно орієнтованого викладання, що сприятиме розвитку здібностей дитини, задоволенню особливих освітніх потреб, створенню системи підтримки, участі батьків у навчанні їхніх дітей, розвитку гуманної педагогіки в закладі, яка здатна заохотити дітей до освітнього процесу.

Результативною є спільна проектна робота, у якій дитина з типовим розвитком буде виконувати ту частину завдань, яка потребує говоріння, а дитина з аутизмом – частину, яка стосується невербального навантаження. Тобто, вона може оформлювати презентацію, підбирати малюнки, спрямовуючи вказівками свого однокласника – у такий спосіб ми будемо мати й комунікацію між дітьми, і виконання роботи на заняттях. Водночас, ми будемо знижувати навантаження на дитину з аутизмом саме через необхідність словесного спілкування.

Під час спеціально організованої навчальної діяльності (урок, заняття) найкращими підходами до залучення дитини з аутизмом до спілкування з ровесниками є кооперативне навчання та робота в парах. **Важливо:** коли ми говоримо про кооперативне навчання і навчання в парах, це не значить що одна дитина все виконує, а інша спостерігає. У кожній дитини є своя роль, діти знають про них і без роботи кожного з учасників кінцевий результат – неможливий

Отже, розглянемо основні прийоми роботи з дітьми з РАС, які на практиці довели свою ефективність.

1. Система заохочень. Через порушення соціальної взаємодії часто дітей з аутизмом складно мотивувати до навчання через соціальне схвалення, похвалу, гарні оцінки. Ми маємо знати, що мотивує її із сторонніх заохочень. Це можуть бути іграшки, елементи з улюблених тем дитини – наприклад, діти з аутизмом можуть полюбляти щось на тему транспорту, тварин.

Ми маємо вводити систему заохочення дитини під час навчання з того, що їй цікаво.

2. Максимальна візуалізація. Усі діти з аутизмом – різні, але вони – переважно візуали, тож візуальна підтримка працює для них добре.

- *Візуалізація розкладу*

Коли в малюнках чи піктограмах (або просто текстом) написаний розклад для всього навчального дня. Це не тільки уроки, а й те, що відбувається на перервах.

- *Візуалізація правил поведінки або правил навчання*

Ми зображуємо, як потрібно сидіти на уроці, виконувати певні завдання, адже коли ми говоримо, що ти маєш поводитися гарно, то кожен розуміє по-своєму. Візуалізуючи, ми конкретизуємо вимоги до дитини і наші очікування до її поведінки. Розміщуючи це в полі зору дитини, ми надаємо їй підказку і допомогу, щоб вона не забувала про правила. Якщо ж треба нагадати, завжди краще підійти й вказати на відповідне зображення або написане текстом правило. Ми не відволікаємо інших дітей і витрачаємо менше часу.

3. Моделювання. Коли дитина поводиться неприйнятно, а ми хочемо засвоїти з нею нові правила поведінки ми моделюємо прямо на собі, як в рольовій грі, як ми хочемо, щоб дитина поведилася. Пояснюємо словесно і показуємо. Потім просимо дитину повторити дію. Так ми формуємо в дитини нову поведінку. Паралельно можемо додати це до візуальних правил.

4. Під час роботи з дітьми з аутизмом ми маємо враховувати їхні особливості сприйняття й сенсорної роботи. У школі (дошкільному закладі) дитина перебуває в просторі високого сенсорного навантаження – довкола є багато шумів, оточуючі говорять, шепчуться, рухаються, рухають предмети, щось впало, щось стукає, паралельно педагог проводить навчання, одночасно показує інформацію візуально. В цей час дитині треба зосереджено сприймати цю інформацію. Для дитини з аутизмом це може бути важко, тому ми маємо враховувати ці індивідуальні особливості.

Провідна ознака розладів аутистичного спектру – недостатній розвиток навичок комунікації, соціальної взаємодії, або інакше – соціальної комунікації. Відповідно, усі прийоми, спрямовані на роботу з дітьми, зокрема в інклюзивному навчанні – як у шкільному, так і в дошкільному – мають бути спрямовані на формування навичок спілкування, взаємодії між дитиною з РАС та іншими дітьми.

Говорити про однакові підходи не можна, оскільки діти з аутизмом відрізняються одне від одного – рівнем навичок, бажанням, можливістю і здатністю до спілкування, рівнем розвитку мовлення. Ми маємо обирати ті стратегії, які будуть оптимальними конкретній дитині.

То що ж таке комунікація? Комунікація - це процес обміну інформацією (фактами, ідеями, поглядами, емоціями тощо) між двома або більше особами, спілкування за допомогою вербальних і невербальних засобів із метою передавання та одержання інформації.

Дослідження показують, що щоденне спілкування людини руйнується приблизно таким чином: 9% письма, 16% читання, 30% говоріння та 45% слухання. Люди спілкуються на двох рівнях, вербальному рівні та невербальному рівні. Наше повсякденне спілкування - це постійне поєднання надсилання та отримання вербальних та невербальних повідомлень.

Людське спілкування має більше шансів на успіх, коли невербальні повідомлення та словесні повідомлення працюють у гармонії разом. Дисфункція та плутанина призводять до того, що вимовлене слово суперечить повідомленням тіла. Якість спілкування покращується, коли існує узгодженість між вербальними та невербальними сигналами.

Спілкування – процес інтерактивний, тому важливий вплив на його ефективність мають наші відносини з оточуючими.

Комунікація як соціальний процес

Розлад аутистичного спектра характеризується широким колом аномальної поведінки і труднощів в соціальній взаємодії та комунікації.

Навички соціальної комунікації - це комплексний процес, якому люди навчаються в дитинстві, підлітковому та навіть в дорослому віці.

Процес соціальної комунікації зачіпає багато сфер:

- Мову тіла (вираз обличчя, жести, рухи, позу, зоровий контакт, дистанцію під час розмови, власні кордони тіла);
- Голос (тон, інтонацію, гучність, наголос);
- Навички розмови (розуміння як розпочати розмову, підтримати її, здатність ставити питання та відповідати на них, зміна теми, надання інформації по суті);
- Соціальні норми (ввічливість, манери, неписані правила, культурні особливості соціального коду, доречність);
- Міжособистісні навички (здатність заводити друзів, підтримувати дружбу, домовлятися, йти на компроміси, вирішувати проблеми та конфлікти, відстоювати свої права);
- Емоційний інтелект (здатність розрізняти та ідентифікувати власні та чужі емоції й настрій, здатність їх контролювати та стримувати в певних ситуаціях).

Труднощі які виникають під час соціальної комунікації у дітей з розладами аутистичного спектру:

- Взаємодія з іншими людьми;
- Ініціювання взаємодії, розуміння та стосунки з іншими людьми;
- Надання відповіді на поставлене питання;
- Ініціатива для демонстрації певних об'єктів та предметів;
- Соціалізація;
- Прийняття участі в щоденному сімейному, шкільному, соціальному житті.

Існує безліч методик, які використовують при роботі з «особливими дітьми». На сьогоднішній день АВА-терапія є однією з найбільш ефективних науково обґрунтованих методик корекції поведінки дітей з РАС. В основі АВА лежить теорія біхевіоризму, яка базується на принципі контролю значущих для пацієнта стимулів в оточуючому середовищі. АВА-терапія (Applied Behavior Analysis – прикладний аналіз поведінки) – це наукова дисципліна, ціллю АВА є вивчення поведінки як об'єкту дослідження. В АВА вивчаються принципи та закони поведінки, тобто процеси, що лежать в основі впливу на поведінку, а також відбувається практичне застосування цих принципів. Цей метод ефективно застосовується в реабілітації дітей з розладами аутистичного спектру (РАС), а також з розладами мовлення й поведінки, з метою формування необхідних соціально-побутових навичок і соціально значущої поведінки.

Навчання полягає не просто в повторенні потрібної поведінки, професійний терапевт допомагає перенести дитині правильну поведінку модель з однієї ситуації в іншу. Найважливішою складовою у досягненні успіху є безпосередня участь батьків у програмі АВА. Позитивні результати з'являються досить швидко. Згідно з дослідженнями засновника даної методики Івара Ловааса, близько половини дітей, які отримали корекцію за програмою АВА, можуть проходити навчання в звичайній школі. АВА-терапія дає можливість послідовно розвивати дитину, соціалізувати й вводити її в суспільство. У дітей з аутизмом практично повністю зникають стереотипи. Методика АВА дозволяє деяким дітям, які пізно почали займатися (5-6 років), запустити мовлення. Програма охоплює всі сфери пізнання: від розвитку понятійного апарату до становлення й вдосконалення побутових навичок самообслуговування.

Сфери, в яких застосовується АВА:

- лікування та реабілітація дітей з аутизмом та іншими розладами розвитку;

- розробка навчальних технологій (наприклад, у сфері освітніх послуг для «звичайних» (нормотипових) дітей;
- організаційний менеджмент;
- корекція поведінкових і психічних розладів;
- пропаганда здорового способу життя.

Фахівець, що працює в рамках прикладного аналізу поведінки, може називати себе поведінковий спеціаліст, поведінковий аналітик або АВА-терапевт.

Отже, ми можемо зробити висновки, що методика АВА – це цікава та унікальна поведінкова технологія, яка дає можливість вивчати вплив факторів навколишнього середовища на поведінку дитини з аутизмом і змінювати її, тобто маніпулювати цими факторами.

Поведінковий аналітик працює не тільки з поведінкою дитини, а й коригує те, що роблять інші люди й змінює власну поведінку. Отож прикладний аналіз поведінки (АВА) – дозволяє коригувати не тільки існуючу поведінку, але й також формувати нову поведінку.

Тому головне завдання спеціалістів – психологів, корекційних педагогів, АВА-терапевтів, вихователів, вчителів, батьків та й простих пересічних громадян – в дошкільному віці та під час навчання у загальноосвітніх навчальних закладах – прищепити дитині з РАС навички соціальної адаптації у навколишньому середовищі та вміння приймати в житті суспільства найбільш повноцінну участь. Методика АВА-терапії допомагає модифікувати поведінку дитини, набути їй певних знань, умінь та навичок, соціалізуватися.

Стадії комунікації. Розвиток мовлення та комунікації у кожної людини з аутизмом залежить від наступних особливостей:

- індивідуальної здатності спілкуватися з іншою людиною;
- причини та способу спілкування (як та навіщо);
- розуміння зверненої мови.

У людей з РАС комунікація може бути:

- у формі несвідомого спілкування - тобто дитина говорить або виконує певні дії без наміру вступити у взаємодію з іншою особою. Ця форма комунікації може застосовуватися людиною з аутизмом для самозаспокоєння, для самоконцентрації або як реакція на неприємні або навпаки приємні події.

- у формі цілеспрямованого спілкування - людина говорить та виконує дії, спрямовані на встановлення контакту та передачу інформації іншій особі. Цей тип комунікації використовується для вираження протесту або прохання. Як тільки дитина з аутизмом побачить та усвідомить, що цілеспрямоване спілкування з іншою особою приносить необхідні їй результати, тим більше є шанс для її розвитку.

Перехід від несвідомого спілкування до цілеспрямованого - великий крок для людини з РАС.

Виділяють наступні стадії розвитку комунікації

1. Початкова стадія (комунікація, сконцентрована на собі) – дитина виглядає незацікавленою у комунікації, грається або виконує певні дії одна, притаманне несвідоме спілкування та проговорення незрозумілих звуків, слів.
2. Стадія запиту – дитина починає розуміти, що її дії впливають на інших. На даному етапі вони можуть комунікувати з дорослим, наближуючи їх фізично (штовхаючи або використовуючи їх руку) до цікавих об'єктів, предметів, місць, ігор.
3. Рання комунікаційна стадія – характеризується розширенням взаємодії, продовженням її у часі, стає більш свідомою та цілеспрямованою. На цій стадії може з'явитися ехололія для вираження своїх побажань та запитів. З часом може з'явитися вказівний жест та обмін поглядом (зоровий контакт) як зачаток взаємної комунікації.

Ехололія - автоматичне повторення почутих фраз, слів або звуків. Інколи здається, що дитина повторює слова, які вона не розуміє, замість спроби комунікації, але як свідчать багаторічні дослідження, дитина з РАС може повторяти слова та фрази, тому що не зрозуміла питання або не знає як на нього відповісти.

В цьому випадку слід впевнитись, що дитина дійсно зрозуміла суть питання, інколи слід надати візуальну підтримку або запропонувати декілька варіантів вибору відповіді. Окрім того, можна сказати, що це цілком нормально не знати відповіді на всі питання і заохотити дитину з аутизмом попросити про допомогу. Ехолалія також може проявитися тоді, коли дитина запам'ятала слова в конкретній ситуації (наприклад, попросити сік, коли хочеться пити) і використала їх в аналогічній ситуації пізніше, якпрохання. Нерідко діти з аутизмом повторюють слова та фрази з улюблених мультфільмів та програм. Можна передивитися з ними цю програму та мультик і, можливо, тоді з'явиться розуміння того, що саме хоче вам сказати дитина з РАС.

4. Партнерська стадія – використання мовлення та здатність підтримати простий діалог у відносинах з іншою особою або значимим дорослим.

Невербальна комунікація дітей з розладами аутистичного спектру.

Деякі діти та дорослі з аутизмом мають серйозні розлади мовлення, його затримку або не володіють мовленням взагалі. Трапляються також випадки мутизму - цілковита відсутність мовлення за умов збереження мовленнєвого апарату. Інколи особи з розладами спектра аутизму, здається, не чують звернення або коли хтось їх кличе по імені, при цьому вони залишаються повністю байдужими до будь-якої спроби комунікації. В той же час немовленнева людина з аутизмом може використовувати наступні форми комунікації з вами: жести, плач, брати за руку та підносити її до об'єкта, який вона хоче отримати, дивитись на бажаний предмет, використовувати картинки та картки PECS, проявляти «дезадаптивну поведінку» (дистрес) у вигляді істерики, криків, мелтдауну. Використання засобів альтернативної комунікації дозволяє поліпшити спілкування та розуміння немовленнєвих дітей.

До таких засобів відносяться картки PECS, жестова мова, планшети та мобільні пристрої з картинками та голосовими підказками.

Є діти, які з тих чи інших причин не можуть опанувати словесну мову. Тяжкі рухові та мовленнєві порушення, знижений інтелект, розлади аутистичного спектру утруднюють або взагалі унеможливають використання такими дітьми вербальних засобів спілкування. Їхня мова, часто незрозуміла навіть для найближчих родичів, характеризується, в кращому випадку, наявністю лише окремих голосових реакцій. Через відсутність мовлення такі діти зазнають додаткових труднощів у соціальній адаптації та встановленні міжособистісних стосунків. Але ці проблеми не є непереборними. Навчити дитину висловлювати свої бажання й почуття, будувати взаємини як з рідними, так і зі сторонніми людьми можливо за допомогою спеціальних технологій, які протягом більше, ніж 30 років успішно застосовуються в країнах Західної Європи та США. Однією з таких технологій є система альтернативної комунікації (АК), основу якої складають невербальні засоби спілкування.

На сьогодні, найбільш поширеними та вживаними системами допоміжної альтернативної комунікації (Alternative Augmentative Communication – AAC) в світі для зазначеної категорії осіб є комунікативна система обміну картинками (Picture Exchange Communication System – PECS), комунікативні дошки Makaton (назва жестово-символьної системи комунікації), а також різноманітні комунікативні пристрої з синтезаторами мовлення. Комунікативна система обміну картинками (Picture Exchange Communication System – PECS) – форма допоміжної альтернативної комунікації. Використовується як допоміжний засіб для комунікації у дітей з аутизмом та іншими порушеннями розвитку. PECS використовується особами різних вікових категорій, від дошкільників до дорослих, що мають мовленнєво-комунікативні, когнітивні та моторні труднощі. Комунікативна система обміну картинками розроблена 1985 року американцями Andy Bondy та Lori Frost із залученням педагогів, соціальних працівників та членів родин як допоміжний засіб навчання ініціювати соціальну взаємодію для дітей і дорослих з аутизмом та іншими комунікативними труднощами.

PECS швидко набула визнання і поширення світом саме через компонент ініціації комунікації. Її застосування не вимагає складних та (або) дорогих матеріалів, оскільки

використовуються друковані символні, фотографічні, мальовані картки. PECS розпочинається з навчання дитини віддавати педагогові (партнерові по комунікації) картку із зображенням бажаного предмета, а, натомість отримувати сам предмет, який і є винагородою. Після засвоєння кроку спонтанного обміну картинки на бажаний предмет, PECS навчає розрізняти символи та конструювати прості речення. Пізніше дитина оволодіє навичками застосовувати PECS для відповідей на запитання та коментаріїв. Комунікативні дошки – набори візуальних зображень – фотографій, символів, слів, фраз (або їх поєднання), що організовані по темах. Ці дошки можуть бути різного розміру й формату, з різним лексичним змістом, в залежності від виду діяльності та ситуації, де вона використовується. Вибір і впорядкування символів на дошці відбувається таким чином, щоб мотивувати учня до спілкування та сприяти покращенню функціональної комунікації. Вихованці можуть використовувати комунікативну дошку як статичний дисплей, з якого зручно вибирати зображення й конструювати з них повідомлення.

Основні переваги використання системи PECS:

1. це програма яка дозволяє швидко придбати базові функціональні навички комунікації;
2. за допомогою даної системи можна якнайшвидше навчити дитину проявляти ініціативу і спонтанно промовляти слова, аніж за допомогою навчання найменування предметів, вокальної імітації;
3. за допомогою PECS спілкування дитини з оточуючими людьми стає більш доступним, і таким чином, стає можливим узагальнення набутих вербальних навичок.

Окремі лайфхаки для комунікації з дітьми (людьми) з аутизмом.

Привертення уваги:

- обов'язково використовуйте ім'я людини на початку фрази, щоб вона знала, що ви звертаєтесь саме до неї;
- впевнитесь, що людина зосереджена на поставленому питанні чи завданні, а не відволікається на іншу діяльність чи власні думки;
- використовуйте інтереси дитини з РАС, або її діяльність для налагодження взаємодії.

Обробка інформації:

- аутисти досить часто можуть мати труднощі з фільтрацією інформації. Великий об'єм інформації може призвести до перевантаження та неможливості обробки її значної частини.

Для допомоги обробки інформації:

- кажіть менше та повільніше;
- використовуйте специфічні слова та робіть на них наголос;
- робіть паузи між словами та реченнями (щоб дати людині час на обробку словесної інформації та на формулювання відповіді);
- не ставте одночасно багато запитань;
- менше використовуйте нон-вербальну комунікацію (прямий зоровий контакт, занадто жваві вирази обличчя, жести, мову тіла, різкі рухи);
- використовуйте візуальні підказки (символи, розклади, соціальні історії, фотографії);
- враховуйте навколишнє середовище під час комунікації (шум, натовп, самопочуття, фізична втома дитини з РАС).

Уникайте відкритих питань (питань з розлогою відповіддю):

- формулюйте чіткі короткі питання;
- питайте лише про необхідні речі;
- структуруйте питання, запропонуйте декілька варіантів відповіді чи вибору;
- будьте конкретні (замість «Як пройшов твій день?», спитайте «Чи тобі сподобався ланч?», «Як пройшов урок математики?»)

Навчіть дитину з РАС попросити про допомогу та адекватно реагувати на заборону:

- рекомендується навчити дитину попросити про допомогу вербально або за допомогою карточки.

Реакції

на

заборону

(«ні»).

Намагайтеся використовувати інше слово або символ, ніж просто «ні», інколи аутистичні

діти не розуміють чому ви забороняєте ту чи певну діяльність. Якщо це діяльність, якою вони можуть зайнятися пізніше або в інший день, рекомендується використовувати розклад на тиждень.

В деяких ситуаціях заборона вчиняти певні дії слугує для припинення або попередження небезпечної діяльності для самої людини з аутизмом або для інших. В цьому випадку слід пропрацювати заздалегідь питання безпеки та безпеки. У випадку «дезадаптивної поведінки» - агресія, самоагресія, роздягання тощо - намагайтеся не кричати та не привертати багато уваги, спокійна реакція та врівноважений тон допоможуть знизити небажану поведінку; Виставте чіткі кордони та поясніть чому та де прийнятна або не прийнятна та чи інша поведінка в певний спосіб.

Намагайтеся не використовувати іронію, сарказм, фігуративну мову, риторичні питання, ідіоми або перебільшення, так як аутисти сприймають вказані речі буквально. Якщо ви хочете використовувати подібні фрази, впевнитесь, що людина розуміє їх значення!

Стратегії для розвитку та підтримки комунікації при аутизмі.

1. Приклад.

Покажіть приклад дитині, радше ніж надавати їй інструкцію чи завдання. Дитина швидше за все буде звертати увагу на вашу діяльність, буде намагатися зробити за зразком і згодом навчиться робити вибір заняття.

2. Враховуйте рівень мовлення дитини.

Якщо дитина лише нещодавно почала розмовляти, використовуйте 1-2 простих слова для спілкування з нею. Наприклад, називайте її улюблену іграшку кожного разу, як вона бере її в руки або озвучуйте діяльність «стрибай».

3. Правило одного слова.

Додавайте лише одну одиницю інформації до того, що сказала дитина. Наприклад, якщо вона каже «машинка», додавайте - «червона машинка». Таким чином ви даєте дитині лише частину інформації, яку їй буде не складно засвоїти та обробити.

4. Створюйте ситуації для комунікації.

Іноколи ми спрощуємо життя для невербальної людини, виконуючи та передбачаючи всі її бажання та потреби. Що в свою чергу зменшує можливості для дитини під час комунікації. Створюйте ситуації на декілька хвилин в день, що б у дитини з'явилась можливість попросити вас про допомогу. Запропонуйте предмет, почекайте, ще раз запропонуйте допомогу знову.

5. Розташовуйтеся на одному рівні з дитиною під час взаємодії.

Так вам буде легше спостерігати, що її цікавить. Знаходячись на одному рівні з дорослим, дитина також може побачити різноманітність виразів обличчя, які використовуються під час спілкування. Треба мати на увазі, що одночасна обробка цієї візуальної інформації може ускладнити обробку будь-якої словесної інформації. Крім того, ніколи не наполягайте на примусовому зоровому контакті, якщо це неприємно дитині!

6. Імітація.

Наслідуйте дії та слова дитини. Ви можете одночасно стукати ложкою або плескати в долоні під час імітації сенсорної поведінки. Як тільки дитина помітить, що ви імітуєте її дії, вона може почати імітувати у відповідь. Це створює можливість для обміну під час комунікації.

7. Жести та візуальні підказки.

Пропонуючи напій, покажіть, як ви п'єте, удаючи, що тримаєте стакан в одній руці та підносите його до рота. Кивайте/хитайте головою на «так» чи «ні». Помахайте рукою «привіт» і «до побачення». Якщо говорите про знайомих людей, наприклад, «бабуся робить (...)", «... прийде сьогодні в гості», при цьому покажіть фото, того, про кого говорите. Інші візуальні підказки, які можна використовувати для покращення розуміння, включають розклади з малюнками, картки-підказки та схеми об'єктів/ процесів.

8. Використовуйте пісні та рольові ігри.

Співайте з дитиною пісні, роблячи паузи, щоб перевірити, чи зможе вона продовжити наступний куплет чи частину фрази. Можливо, вам знадобиться підказати продовження звуком. Аналогічно можна робити з віршиками та прислів'ями.

Використовуйте рольову гру для моделювання соціальної взаємодії (гра в магазин, на ринку, у лікаря, в садочку) для її наближення до реальних подій.

9. Давайте зворотній зв'язок дитині.

Обов'язково заохочуйте спроби спілкування. Роблячи це, ви можете збільшити ймовірність того, що дитина спробує це зробити знову. Використовуючи похвалу та коментуючи досягнення, дитина має встановити зв'язок між своїми діями та вашими конкретними словами, таким чином усвідомлюючи роль комунікації.

10. Дайте привід для спілкування.

Ви можете спроектувати ситуації, щоб створити можливість для спілкування та взаємодії.

11. Заохочуйте прохання.

Поставте улюблену іграшку/їжу у таке місце, де дитина може її бачити, але не може дотягнутися до неї, наприклад, на високу полицю. Або помістіть улюблений предмет у контейнер, який важко відкрити. Це спонукатиме дитину звернутися за допомогою та призведе до взаємодії.

?Можна також надати предмет чи іграшку, де може знадобитися допомога дорослого. Ціль: щоб дитина попросила про цю допомогу.

12. Завершуйте сумісну діяльність на прохання дитини з аутизмом.

Дозвольте дитині прийняти рішення про закінчення сумісної діяльності. Слідкуйте за її виразом обличчя та знаками, коли діяльність їй набридне. Якщо дитина невербальна, навчіть її використовувати карточки «стоп» та «гра закінчена».

13. Знайдіть додаткові можливості для взаємодії.

Якщо аутистична дитина не зацікавлена у виконанні будь-якої з представлених вище дій, ви можете знайти додаткові можливості для спілкування та взаємодії. Посміятися разом, приєднатися до діяльності дитини, покидати іграшки в корзину чи ящик, пострибати на дивані, полоскотати її тощо. Тобто знайти заняття, яке принесе задоволення всім учасникам комунікації.

ПІСЛЯМОВА

Навчання дитини з аутизмом соціальним навичкам комунікації це не зробити її менш аутистичною, а дати їй соціальні знання, які допоможуть взаємодіяти з більш широким колом людей та діяти впевнено в різноманітних соціальних ситуаціях.

На жаль, ні причина розвитку, ні способи лікування при РДА та РАС достеменно не відомі. У більшості дітей з аутизмом нормальний інтелект. Більш того, деякі з них мають неабиякі здібності в музиці, математиці, малюванні. Але скористатися ними вони не зможуть.

Працювати з дітьми на будь якій стадії аутизму потрібно якомога раніше. Не можна впадати у відчай. Використовуючи безліч розроблених методик корекційного впливу, у багатьох випадках можна досягти успіху. Лікувати аутизм бажано, заручившись підтримкою психолога. Дітям з синдромом корисні групові заняття і індивідуальні. У важких випадках доведеться скористатися послугами психіатра. Головний ворог дитини – час. Кожний день без занять – це крок назад.

Для дітей з аутизмом важлива похвала. Тому, прищеплюючи їм навички, слід придумати різні методи заохочення: ласкаві слова, подарунки-іграшки. Поступово в поведінці дитини негатив зникне.

В наш час безліч способів корекції проявів аутизму: дельфінотерапія, іпотерапія, гідротерапія. Корисно відвідувати з дитиною театри, концерти, дивитися кіно. Це допоможе розвинути її комунікативні здібності.

Список використаних джерел.

1. Інтегративний підхід до інклюзивної освіти осіб із порушеннями зору: монографія / за заг. ред. Ю. Й. Тулашвілі. Луцьк: ПП Іванюк В. П., 2019. 344 с.
2. Кузава І. Б. Теоретико-методологічні аспекти інклюзивної освіти дітей дошкільного віку, які потребують корекції психофізичного розвитку. *Педагогічний пошук*. Луцьк. 2012. № 1 (73). С. 21–23.
3. Кузава І. Б. Спеціальні дошкільні навчальні заклади як навчально-методичний та кадровий ресурс інклюзивної освіти. *Актуальні проблеми ортопедагогіки та ортопсихології*: матеріали I Всеукр. наук.-практ. конфер. (м. Київ, 1-2 лист. 2012 р.). Київ. 2012. С. 73–76.
4. Кулачківська С. Є., Ладивір С. О. Я-дошкільник (вікові та індивідуальні аспекти психічного розвитку). Київ: Нора-прінт, 1996. 108 с.
5. Психолого-педагогічна діагностика розвитку дітей раннього дошкільного віку: навчально-методичний посібник / за наук. ред. Л. А. Федорович. Кременчук: Християнська Зоря, 2008. 217 с.
6. Guralnick M. J. A framework for change in early childhood inclusion. In M. J. Guralnick (Ed.), *Early Childhood inclusion: Focus on change*. Baltimore: Paul H. Brookes Publishing Co. 2001. P. 3–35.
7. Mc William R. A. Assessing the resource needs of the families in the context of early intervention. In M. J. Guralnick (Ed.), *The Developmental Systems Approach to Early Intervention*. Baltimore: Paul H. Brookes Publishing Co. 2005. P. 215–234.
8. Інклюзивна група ДНЗ. Рекомендації для облаштування простору. URL: <https://inkluzia.com.ua/inkluzivna-grupa-v-dnz.-rekomentatsiyi-oblashtuvannya-prostoru/>
9. Кузава І.Б. Концептуальні засади розвитку процесу інклюзії в умовах дошкільної освіти. *Науковий часопис НПУ ім. М.П.Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2013. Вип. С.130-135.
10. Олефір Н. Особливості інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами в закладах дошкільної освіти. *Нова педагогічна думка*. 2019 №2(98) С.143-146 URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&I
11. Кузава І., Гац Г. Професійна готовність майбутніх спеціальних педагогів до впровадження інклюзивної освіти: монографія. *European and global vectors for education development in Ukraine: Scientific monograph*. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. С. 344-372.